

MUNKÁSOK HELYETT EMBEREK

Romano Mrkić: *Taksist od Münchena*. Mladost, Zagreb, 1980.

Romano Mrkić új név a jugoszláv irodalomban. Ezért idézzük itt a könyvének végén található rövid életrajzi jegyzetet:

„Romano Mrkić 1935. február 19-én született a Zadar melletti Bokanjacban. Már 1959-ben külföldre megy. Három évet Ausztráliában tölt, 1962 óta az NSZK-ban él és dolgozik. A müncheni taxisofőr a szerző első megjelent regénye. Festészettel is foglalkozik.”

Magától értetődő tehát, hogy regénytemáját is életpályája határozza meg: alkotása a vendégmunkáséletből meríti tárgyát, illetőleg a vendégmunkásélet problémáival foglalkozik. Életszágú és közvetlen, helyenként nyers realizmussal, indulatokkal telítetten, de mégis tárgyilagosan, távolabbi összefüggéseket is érzékeltetően, mint amennyire az a regényben történtek konkrétumából szükségszerűen kiviláglana. Amint az az alábbi szövegrészletből is kitetszik: „Két rózsaszín ruhás török söpri az utcát. De vajon tudják-e, hogy ezzel Európa és a világ békéjét szavatolják? Mert ha a németek történetesen hazaküldenék őket, a megsértett ankarai Atatürkök nyilván kilépnének az Atlanti Szerződésből, a NATO-nak nem lenne többé keleti szárnya... és akkor az oroszok... Valóban, milyen egyszerű minden. Ez a két török utcaseprő itt, Németországban, voltaképpen a harmadik világháborútól óv meg bennünket. Allah hatalmas! Szálem alejkum! Úgyhogy azt javasolom, adjunk. Nobél-békedíjat ennek a két töröknek. Egyedül ők érdemelnék, minden egyéb üres szócséplés.”

„Cudarul bántak vele” — jutnak eszünkbe különben az *Édes Anna* öreg Moviszter doktorának szavai a regény alaptémája kapcsán, Kosztolányi neves alkotása végéről. Bármilyen értelmetlen dolog is lenne feltenni a kérdést, olvasta-e vajon a szerző Kosztolányi regényét. Mégis, szinte önmagát kínálja itt ez a párhuzam, mivel Mrkić regényalakja a ragadványnevéen Medónak emlegetett Luka Vodopija jugoszláv fémmunkás, Jakob Heim német asztalosüzem-tulajdonos személyében, ugyanúgy a maga „jó gazdáját” öli meg, ahogyan Kosztolányi cselédlánya is teszi azt a maga „hidegen emberséges” gazdáival. Látszólag éppúgy „ok nélkül”, vagy „ismeretlen okból”, végső fokon olyan okokból tehát, melyeket teljes bizonyossággal nem tudhatunk, legfeljebb csak „letapogathatjuk” őket, mintegy „körüljárhatjuk”. Olyképpen, hogy maga a közvetlen kiváltó ok alapján véve mindvégig ismeretlen marad előttünk. Ami valójában annyit jelent, hogy Vodopija tettének „ősoka” voltaképpen ugyanaz, mint Édes Annáé: reakció a vele szemben megnyilvánuló s látszólagos közvetlenséggel, szívéllyességgel, „megértéssel” leplezett „rejtett embertelenségre”, kiszolgáltatottságérzet, végletes elmagányosodás — mintegy a kizsákmányoltság alaphelyzetének szubjektív vetületeként.

Ilyen értelemben bánik ugyanis „cudarul” Vodopijával munkaadója, Jakob Heim is, valójában minden tudatos rossz szándék nélkül, egyszerűen a maga főnöki-tulajdonosi mivoltából adódóan csak, sőt a maga emberségéről mélységesen meggyőződve is egyben, nyilvánvalóan nagylelkűnek is érezve magát — elvégre többszöri összezőrdülésük ellenére ismételtén visszafogadja, sőt visszahívja munkahelyére. Mi sem természetesebb hát, mint hogy a meggyilkolását tálaló saját egyértelműen a jószágos „kenyéradó gazda” megtestesülését látja benne, s egy barbár balkáni vendégmunkás értelmetlen és brutális tettének áldozataként búcsúztatja el. Mint ahogy az író feladata is nyilvánvalóvá válik a fentiekből: neki az emögött meghúzódókat kell megmutatnia, az érem másik oldalát, ha úgy tetszik — számunkra az „egyiket”, az „innensőt” természetesen.

Ezzel azonban az *Édes Annával* való s pusztán az alapszituáció hasonlóságából fakadó párhuzam lehetőségein voltaképpen már túl is jutottunk. Mrkić ugyanis a maga regényében egészen másféle beállításban mutatja meg ugyanezt a szituációt, más eszközökkel építi fel alkotását. Látszólag szokványosabb, illetve ma „divatosabb” stilisztikai eszközök és szerkezeti megoldások segítségével. Kosztolányi regényével szemben ugyanis a gyilkosság itt nem látszólag minden előkészítés nélkül, sokkoló meglepetésként következik be a regény végén, hanem már a legelején értesülünk megtörténtéről. Közvetetten elmondva ugyan, de nyitócselkményként, s ebből logikusan adódik a retrospektív megoldás, Vodopija gyilkosságba sodródásának utólagos megmutatása, annak elmondása, hogyan dolgozik éjt nappallá téve Vodopija, minden örömről lemondva, csakhogy idehaza házát mielőbb felépíthesse, miképpen válik e túlhajszoltság következtében átmenetileg impotenssé is, hogyan vezet ez házasságának válságához és felesége elzülléséhez, hogyan válik viszont később, pusztá szerelemgépként, gazdája feleségének szeretőjévé, munkaadója teljes jóváhagyása mellett, hogyan uralkodik el rajta egyre jobban az a rettenetes magányérzet, amely a lehetséges öngyilkosságnak vagy gyilkosságnak egyaránt predispozíciója lesz végeredményben. Vodopija ugyanis, amint ezt a regény egyik szereplőjének utalása alapján elmondhatjuk, végeredményben öngyilkosságot megelőző lelkiállapotba sodródik, s a szuicídumot helyettesíti az utolsó pillanatban a gyilkosság gesztusával. Ellentétben a gyilkosságot helyettesítő öngyilkosságnak a „civilizáltság” egy bizonyos fokán túl mindenképpen gyakoribb esetével ugyanis, Vodopija végül is nem a számára elviselhetetlen létből „vonja ki magát”, hanem ehelyett a „léter” pusztítja el, azt az embert üti agyon, aki azt számára megtestesíti. Főbb vonalakban bemutatva ennyi legalábbis, ami Vodopija tettét követően a regény lapjairól szemünk előtt kibontakozik. Ennyit tudhatunk meg gyilkosságának háttéréről.

Ennyit, nem többet, mivel mindenről nem Vodopija visszatekintő valómásából szerezhetünk tudomást, nem is a szerzőtől közvetlenül, hanem a tettes barátja, Marko Mandić jugoszláv származású müncheni

taxisofőr elmondásából. Ebből eredően aztán magát a regény tulajdonképpeni cselekményét sem a gyilkosság és annak okai-előzményei jelentik, hanem annak a néhány napnak a története, melyeknek során a bűnpártolással és a gyilkos rejtegetésével gyanúsított, s a rendőrség által szüntelenül zaklatott, valamint sértő-fenyegető telefonhívásokkal háborgatott Mandićtyal történeteket követhetjük nyomon, amely a gyilkosság és a gyilkos kézrekerülése, illetve halála között játszódik le előttünk. Ekképpen ismerkedünk meg életkörülményeivel, emberi kapcsolataival, múltjának összefüggő egészet is sejtető epizódjaival, saját és környezetének reagálásával a gyilkosságra és az azzal összefüggő eseményekre. Ami természetesen azt is jelenti, hogy a regény előtérbe helyezett hőse valójában nem Vodopija, a gyilkos, hanem Mandić mindenekelőtt ez viszont bizonyos értelemben a könnyebb megoldást is jelenti az író számára. Mindenekelőtt azért, mert a szerző ezáltal mentesülni látszik gyilkosa belső világának, érzéseinek és gondolatainak közvetlen ábrázolásától, a hőseben végbemenő folyamat közvetlen megmutatásának ropant nehéz feladatától. Másrészt azonban Mandićnak ez az elmondott események és az olvasó közé való iktatása nem csupán egyfajta tehermentesítést jelent Mrkić számára, hanem egy más dimenzióban hasznára is van a regénynek. Azáltal, hogy ilyenformán egy szélesebb körkép megalkotását is lehetővé teszi, mindenekelőtt a figurák gazdag sorának felvonultatását, úgy a „Gastarbeitereket”, mint a „bennszülötteket” illetőleg, ekképpen érzékeltetve, hogy Vodopija gyilkosságba sodródása valójában nem valamiféle kivételes és elszigetelt jelenség, hanem szélsőséges megnyilvánulása csupán a racionális, sőt túlszervezett társadalomban élő, mi több, erre büszke, emellett pedig a náci múlt terhes örökségtől sem éppen mentes „hazaiak” és az Európa, sőt Ázsia és Afrika különböző tájairól való, korábban rendezetlenebb—fejletlenebb, de kevésbé elidegenült, szorosabb családi közösségek kötelékei által fogva tartott, s most azok hiányát érző, úgy is mondhatnánk, sokkal inkább „istállómeleg” légkörből érkezett jövevények közötti természetes feszültségnek. Lényegében a mottóul választott Max Frisch-idezetnek megfelelően, miszerint „Munkásokat vártunk, de emberek jöttek”. Voltaképpen a fejlett ipari civilizáció értékrendje ütökzik itt össze tehát a még fejletlenebb patriarchális világokéval, nem utolsósorban azok hagyományos erkölcsseivel, nem pedig a különböző országok társadalmi berendezkedése, amit különben csakis hazánk és az NSZK vonatkozásában érezhetünk egyáltalán felvethetőnek. Nem alaptalanul esik szó tehát a regény hátlapján a különböző kultúrák összeütközéséről, ami egyébként arra figyelmeztet, hogy életforma és gondolkodásmód, nem utolsósorban pedig erkölcsi értékrend tekintetében az igazi szakadék nem is a kapitalista vagy szocialista termelési rend között húzódik, hanem fejlettek és kevésbé fejlettek között. Olyanféle „apróságokban” is megnyilvánulva, mint amit Mandić egy jó szándékú rendőrségi szociológusnak mesél:

„Öt-hat évvel ezelőtt történt, mikor még a Westenden laktam. Szomszédságomban egy kétgyerekes görög család élt. Az idősebbik gyerek úgy hároméves lehetett, a fiatalabb meg, legfeljebb ha egyéves megvolt. Apjukat sohasem láttam, anyjuk meg egészen siralmas látvány. Negyvenöt kilót ha nyomott, nem többet. Lábai meg mint a fogpiszkálók, úgyhogy minden könnyűsége ellenére is, szinte akaratlanul azt kérdezte az ember, hogyan képesek elhordani ezek a fogpiszkálók azt a negyvenöt kilót. Mindenesetre egy időben, reggelenként fél hatkor, kisebbik gyerekével a karján, a másikat meg kézen vezetve sietett a melleplatzi villamosmegálló felé, nyilván hogy a gyerekeket az óvodában leadja, ő maga meg tovább menjen a munkahelyére. Még látnom is rossz volt őket, valahányszor elm kerültek, úgyhogy egy esős reggelen, napok óta esett már, újra csak ott látom a gyerekekkel a villamos felé sietni, én meg, nem gondolva semmi rosszra, megállok mellettük az autóval, szálljon be, mondom neki, de ő csak rám nyitja a szemét, mintha valami tátott szájú fenevad lennék. Vagy talán az a baj, hogy taxi, gondolom erre, s mondom is mindjárt, hogy ingyen elviszem. Mire ő! Hogy elkezdett kiabálni, te atyaisten! Úgy ordított, sikoltozott, mintha csak nyúznám. Egykettőre csödület támadt. De hát valójában mi történt? Úgyhogy zavaromban gázt adtam, úgy kellett meglépnem, mint valami megszegyénített csirkefogónak. Láthatja hát: olyan vidékekről érkeztek, ahol a kölcsönös segítség oly mindennapos, akár a kenyér, a víz vagy az imádság, mégis úgy reagálnak a felkínált segítségre, mint valami kutya-falka által üldözött állat. (...) Emancipálatlan lévén, csak úgy ok nélkül beülni másvalaki autójába, isten ments! Hiszen ez halálos bűn. Mit szól a férje hozzá? A testvérei. Mit szól a falu? Odahaza és itt minálunk...” — olvashatjuk itt.

Ez a részlet egyébként külön is tükrözi a szexuális erkölcsök különbözőségének azt a kiemelkedő szerepét, amely a „kultúráknak” ebben az összeütközésében — szorosan összefonódva a vendégmunkások nemi nyomorával — lépten-nyomon felszínre kerül. A jövevények jobbára patriarchális moráljának és a vendéglátók felszabadultabb, de elgépiesedett és elüzetiesedett erkölcsének vagy inkább „szexuális gyakorlatának” egymással való konfliktusa ugyanis a regény tárgyát képező kérdéskomplexumban szakadatlan feszültség forrásaként kerül felszínre. A regényben történeteket illetőleg éppúgy kifejezésre jutva a szerelmi robotgéppé alacsonyított Vodopija kapcsolatában főnöke feleségével, mint Mandić házasságában a német Ingével, kettejük pusztán szexualitáson alapuló, de már lazulóban lévő egymáshoz kötődésében, vagy éppen az asszony honfitársaitól való, kiközösítéssel határos elszigetelődésében sem kevésbé. Vagy pedig Mandić múltbeli élményeket felidéz s a magával hozott felfogásának gyökereit feltáró vallomásaiban, melyeknek segítségével maga a regényalak is fokozottabban kibontakozik, teljességet nyer, egyúttal azonban többnek is mutatkozik átlagos taxisofőrnél. Mrkić ugyanis Man-

diéből bizonyos értelemben rendhagyó figurát formál, műveltebbet, olvasottabbat, mint amilyennek pusztán foglalkozása alapján vélnénk, ám az írónak ez az eljárása akkor is igazoltnak látszik, ha regényalakja ezáltal némileg valószínűtlennek tetszik számunkra — mivel előéletét illetően éppen ismereteinek eredetével kapcsolatban tudunk meg viszonylag keveset róla. Ugyanakkor azonban a regényalaknak ez a „megemelésé” feltétlenül indokolt, mellékesen szólva akár még abban a vonatkozásban is, hogy Mandić stílusmeghatározónak számító nyelve sokkal inkább egy mai „szabadgondolkodó” értelmiségi nyelvének felel meg, még a lépten-nyomon felbukkanó argó beütések és a léggört teremtő német szavak ellenére is, mivel egyedül Mandić alakjának ilyen beállítása mentesítheti a regényt a békatávlattól, s kölcsönözheti neki azt a bizonyos fokú felülnézetet, ami nélkül lehetetlen lenne a benne megragadott problematikához a kellő betekintést nyújtó látószöveget biztosítani. Mandić ugyanis csak ilyenként teheti láthatóvá számunkra igazán az őt körülvevő világot, minden szubjektivitása és vendégmunkás-elkötelezettsége ellenére is viszonylag tárgyilagosan, képesnek bizonyulva, a helyzetet meghatározó itthoni valóság egyes aspektusainak felmutatására is egyúttal. Mint ahogyan az a régi szerelmével, Jelenával folytatott beszélgetés alábbi mondatából is szépen kitérnek: „Haza már nem mehetek, túlságosan sokat kibírtam már a kapitalizmusban, úgyhogy csak bepiszkítanám a tiszta szocialista padlójukat.” Olyan kritikai éllel teltett röpke megnyilatkozás ez, amit feltétlenül említenünk kell, még ha úgy érezzük is, hogy Mandić, illetve megalkotója, ezen a téren messzebb is mehetett volna — egészen a „vendégmunkás-termelés” mélyebb okainak bolygatásáig.

Vodopija tragédiájának kibontakoztatásakor viszont Mrkić talán tartózkodóbb is lehetett volna. Számunkra legalábbis az agyonhajszolt és már minden reményt feladó Vodopija utolsó kétségbeesett és halálos kimenetelű menekülési kísérlete, azt követően, hogy néhány napon bujkálás és úzótt vadként való menekülés után egyszer már megadásra szánta magát, mindenképpen túlzásnak tűnik. Lélektanilag is valószínűtlen „ráduplázásnak”, hiszen Vodopijának ehhez, azt megelőző apatikus állapota után, már aligha lehet energiája. Annál kevésbé, mivel közvetlenül tettének elkövetése után eredetileg már szintén rendőrökre kívánta adni magát, ezután következett csak pánikszerű menekülése és néhány napos rejtőzködése, úgyhogy ennek végetérte után még egy utolsó ilyen kísérlet, csakhogy a tragédia mindenáron bekövetkezzék, feltétlenül erőltetett megoldásként hat. Némileg talán az olvasó megrendítésére irányuló túl átlátszó törekvésnek is. Szükségtelen túldramatizáltságnak, amire a regény különben is feszült drámaisága miatt se volt szüksége a legújabb horvát próza e mindenképpen jelentős alkotásának.

VARGA Zoltán